

ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА КК УКРАЇНИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СМЕРТНОЇ КАРИ

Висвітлено питання історико-правової характеристики смертної кари та кримінально-правової характеристики покарання у виді довічного позбавлення волі, здійснено аналіз кримінального законодавства України, яке регламентує покарання у виді довічного позбавлення волі, зроблено спробу порівняти смертну кару та покарання у виді довічного позбавлення волі як основні види покарань за КК України 1960 року і КК України 2001 року.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, кримінальне право, смертна кара, довічне позбавлення волі, основне покарання, особливо тяжкий злочин, суспільна небезпека.*

Постановка проблеми. У сучасний період система кримінальних покарань нашої держави перебуває на шляху вдосконалення. Проте спроби введення окремих змін гуманістичного характеру, відміна деяких обмежень кардинально не можуть змінити її сутність. Прогресивні пенітенціарні ідеї сьогодні не завжди мають можливість реалізації за наявності проблем юридичного та економічного характеру. Довічне позбавлення волі є найвищою мірою покарання в нашій державі, своєрідною альтернативою смертній карі, що призначається лише у виняткових випадках за вчинення особливо тяжких злочинів. Цей вид покарання застосовується завжди як основний, може призначатись і самостійно, і у поєднанні з додатковими покараннями. На думку багатьох науковців, такий вид покарання є доречним та ефективним у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проблема полягає в тому, що досі тривають дискусії про те, чи є покарання у виді довічного позбавлення волі достатньою альтернативою смертній карі, оскільки, незважаючи на те, що у більшості держав світу відмовилися від такого виду покарання, як смертна кара, однак є низка держав, де таке покарання продовжує існувати.

Мета статті – аналіз кримінального закону 1960 року, сучасного кримінального законодавства, практики його застосування, здійснення історико-правової характеристики смертної кари та кримінально-правової характеристики покарання у виді довічного позбавлення волі, порівняння смертної кари та покарання у виді довічного позбавлення

волі як основних видів покарань за КК України 1960 року та КК України 2001 року.

Стан дослідження. Ці види покарань були предметом дослідження у працях вітчизняних учених: О. Ф. Кістяківського та Н. Д. Сергіївського. Вагомий внесок у дослідження смертної кари та її альтернатив зробили також і українські науковці, зокрема: М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, В. Ф. Бойко, О. М. Джужа, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музика, П. П. Музиченко, Н. М. Михальська, Є. С. Назимко, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, Б. О. Кирись, В. М. Грубніков, М. І. Хавронюк та ін.

Виклад основних положень. Покарання застосовуються з метою забезпечення ефективного захисту суспільних відносин, які охоплюються нормами кримінального права, а також запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, і іншими особами.

Вчинення особливо тяжких злочинів вимагає застосування покарань відповідного ступеня суворості, тому чимало держав застосовують щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, найвищу міру покарання – смертну кару, це як винятковий, найсуворіший вид покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави за вироком суду [1].

Способом виконання смертної кари, який застосовувався в Україні, був розстріл, як і в усіх інших державах, що утворились у результаті розпаду СРСР. Відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Це стало однією з причин скасування смертної кари в Україні. В нашій державі мораторій на виконання смертних вироків розпочав діяти 1995 року, незадовго до вступу України в Раду Європи. Проте через кілька місяців смертні вирокі знову продовжили виконувати, зробивши висновок, що рішення про мораторій було ухвалено без дотримання належної процедури. Це могло призвести до виключення України з Ради Європи, але 1997 року мораторій на виконання смертних вироків знову почав діяти, і з тих пір в Україні нікого не страчували. 29 грудня року Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, чим остаточно заклав шлях до її відновлення. У зв'язку з цим 2000 року Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття «смертна кара» з офіційного списку кримінальних покарань України [2].

Нині більшість держав світу вирішили застосовувати «як крайню міру» довічне позбавлення волі. Найбільш суворим видом покарання із

передбачених чинним КК України є покарання у виді довічного позбавлення волі, яке було запроваджене в українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» [3]. Цим Законом Кримінальний кодекс України 1960 р. був доповнений ст. 25², у якій вказувалось, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжкого злочину і застосовується у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважає за можливе призначити позбавлення волі на певний строк [4].

Кримінальний кодекс України 1960 р. встановлював довічне позбавлення волі за 5 загальнокримінальних злочинів, пов'язаних, як правило, з умисним посяганням на життя особи, і за 18 військових злочинів, учинюваних у военний час або у бойовій обстановці, чи пов'язаних з умисним убивством.

Передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі і чинний Кримінальний кодекс України 2001 року. Зокрема, у ч. 1 ст. 64 Кодексу вказано, що «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк» [5].

Постає дилема: чи можна обмежитися довічним позбавленням волі, чи залишити смертну кару як покарання за вчинення особливо тяжких злочинів.

На думку науковців XIX–XX століття, смертна кара не тільки не забезпечує громадську безпеку та не запобігає злочинам, але також має певні негативні сторони, які відсутні у інших видів кримінальних покарань. Зокрема, О. Ф. Кістяківський вважає, що основним недоліком смертної кари є те, що вона не може виправити особу злочинця та порушує невід'ємне право на життя, а також не виконує покладену на покарання превентивну функцію повною мірою. Єдина перевага смертної кари, на його думку, полягає в тому, що вона – дуже просте і дешеве покарання, оскільки не потребує ні часу, ні особливих зусиль: раз і назавжди позбавляє у злочинця можливості шкодити і тим захищає людський егоїзм від уявних і дійсних небезпек [6, с. 74].

Н. Д. Сергієвський стверджує, що довічне позбавлення волі є безсумнівно складнішим, дорожчим і клопітким покаранням, ніж смертна кара, але воно забезпечує «перелом» порочної натури особи, що вчинила злочин, робить його корисним або хоча б безпечним для суспільства, захищає невід'ємне право кожної людини на життя [7, с. 57].

На думку В. Ф. Бойка, А. А. Музики, Є. С. Назимка, В. М. Пуйка, смертна кара не може бути виправданою як ефективний засіб у боротьбі зі злочинністю. Ця міра покарання не належить до чинників, що стримують злочинність. Це підтверджують кримінологічні дослідження: кількість злочинів проти життя людини не зменшується зі збільшенням судових вироків про призначення смертної кари. Упродовж майже 40-ка років кількість умисних убивств зростала, незважаючи на застосування виняткової міри покарання [8]. Отже, із позиції запобігання злочинності смертна кара себе не виправдовує.

Н. М. Михальська вважає, що з позицій загальнолюдської й перебудованої суспільної моралі страта є кроком назад в еволюції суспільства [9, с. 204].

Історія застосування заходів впливу щодо осіб, які вчинили злочини, сягає близько 1000 років. Уперше смертну кару на українських землях розпочали застосовувати за часів Київської Русі, хоча у «Руській правді» (перший збірник права), смертна кара не згадувалася. Вважають, що князь Володимир Великий запровадив смертну кару під впливом грецького духовенства, а згодом скасував, замінивши грошовим покаранням [10, с. 56].

У Литовсько-Руську добу до осіб, що вчинили найтяжчі злочини, такі як злочини проти держави, церкви і військові, як правило, застосовувалася смертна кара, яка могла бути простою і кваліфікованою. Простою стратою вважалася повішення. Як кваліфіковані види смертної кари застосовувалися: четвертування, спалення, посадження на кіл, утоплення. Довічне тюремне ув'язнення почало існувати як основне покарання з початку XVI ст.

За часів козаччини за злочини проти релігії (богохульство, відступництво від православної віри, чаклунство, пропаганда церковної ересі та розколів), держави (замах, вбивство чи поранення представника державної влади, знищення або фальшування грамот чи печаток, фальшування грошей, державна зрада), проти життя, каралися смертю.

1840–1842 рр. основним джерелом кримінального права був 15-й том Зводу законів Російської імперії, зокрема «Уложення про покарання кримінальні й виправні». В останньому злочини поділялися на тяжкі злочини, злочини і проступки, за вчинення яких передбачалося 35 видів покарання – від осуду до смертної кари. Звід законів Російської імперії передбачав страту лише за тяжкі державні злочини (замах на царя, фальшування грошей і документів, державна зрада, вбивство чиновника). Після реформ у Російській імперії згідно з «Уложенням

про покарання кримінальні та виправні» від 1866 і 1885 років найважчим видом покарання залишалася смертна кара, яка застосовувалася за бунт, державну зраду, замах на життя царя і членів його родини.

1768 року проведено уложення з ініціативи імператриці Марії-Терезії Першого австрійського кримінального кодексу (Терезіани), який передбачав жорстоку систему покарань, зокрема різні види смертної кари. Наступний кримінальний кодекс був прийнятий 1787 року за правління імператора Йосифа II. Цей кодекс скасовував смертну кару. Прийняття нової редакції кримінального кодексу (1852 р.) передбачало, що за злочини, наслідком яких стала смерть, зазвичай передбачалася смертна кара. Інші злочинні діяння каралися тюремним ув'язненням [10, с. 354–355].

23 серпня 1922 року Всеукраїнський центральний виконавчий комітет затвердив Кримінальний кодекс УСРР. Його основою слугував Кримінальний кодекс РСФРР. Кримінальний кодекс УСРР складався з двох частин – Загальної і Особливої, які поділялися на 227 статей. Система покарань «варіювалась» від громадського осуду до вигнання за межі УСРР. У справах, що знаходилися на розгляді у ревтрибуналах, могла застосовуватися вища міра покарання – розстріл. Він не застосовувався щодо неповнолітніх, вагітних, а також не міг бути призначений, якщо з часу вчинення злочину минуло більше п'яти років. За КК УСРР 1922 року 36 складів злочинів передбачали найвищу міру покарання, а за КК УСРР 1927 року – 45 [11, с. 295–296].

З 19 квітня 1943 року згідно з указом «Про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства» для спеціальних суб'єктів кримінального права (так називали фашистських злочинців і їх пособників) вводяться особливі міри покарання – страта через підвищення і каторжні роботи терміном від 15 до 20 років [11, с. 348].

1947 року в СРСР смертну кару було скасовано, найвищою мірою покарання стало позбавлення волі на двадцятип'ятирічний термін у таборах суворого режиму. Натомість через три роки, під значним тиском громадськості, листами від трудових колективів та індивідуально громадян, смертну кару було поновлено, однак лише за державні злочини [8, с. 364].

Після проголошення Україною незалежності розвиток кримінального права відбувався в основному через унесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України 1960 року. 5 травня 1997 року Україна підписала в Страсбурзі Протокол № 6 Європейської конвенції «Про захист прав і основних свобод людини щодо скасування смертної

кари в Україні». При цьому в окремому протоколі Україна взяла на себе зобов'язання щодо зупинення виконання смертних вироків, навіть без затвердження цього зобов'язання в парламенті.

Після скасування смертної кари кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, відповідно до чинного Кримінального кодексу України, стало найсуворішим видом покарання.

Довічне позбавлення волі як найвища міра покарання в Україні призначається лише у виняткових випадках. У санкціях статей Особливої частини КК України довічне позбавлення зазначається лише як альтернативне покарання позбавленню волі. Станом на 1 серпня 2013 року в Україні 1868 осіб відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі [12]. Незважаючи на те, що цей вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена до нього особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця життя. Довічний характер окресленого покарання не є абсолютним, оскільки у передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом покарання. Зокрема, ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна довічного позбавлення волі іншим видом покарання і судом. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює: якщо суд не визнає за можливе застосувати щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк.

Найсуворіший характер покарання у виді довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього покарання, та позначається на порядку і умовах його встановлення, застосування і відбування.

Покарання у виді довічного позбавлення волі встановлюється лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Так, у ч. 5 ст. 12 КК України визначено, що злочин, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, є особливо тяжким. Це покарання застосовується тільки у випадках, спеціально передбачених КК України, тобто лише тоді, коли воно встановлене у санкції статті, за якою засуджується особа, і за жодних умов не може бути призначене у будь-якому іншому разі. Інші види основних покарань в окремих випадках можуть застосовуватись і тоді, коли їх прямо не передбачає санкція відповідної статті Особливої частини КК України.

В усіх санкціях, які встановлюють довічне позбавлення волі, воно передбачене в альтернативі з позбавленням волі на певний строк, причому останній вид покарання завжди вказаний перед довічним позбавленням волі. Така їх конструкція означає, що закон розглядає як «звичне» покарання за відповідні злочини саме позбавлення волі на певний строк, вважаючи довічне позбавлення волі «винятковим» заходом впливу на винного. Тому безпосередньо кримінальний закон зобов'язує суд у кожному випадку призначення покарання за вчинення такого злочину спочатку вирішити питання про можливість застосування до засудженого покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 64 КК України, довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. При цьому не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину, – виконавця, організатора, підбурювача, пособника. Був він закінченим, тривало тільки готування до нього чи замах на його вчинення. Рішення про призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, а у зв'язку з цим і висновок про неможливість застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у кожному окремому випадку повинні бути належно мотивовані у судовому вирокі.

Висновки. Обставиною, яка зумовлює призначення покарання у виді довічного позбавлення волі і водночас вказує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є «надзвичайно» високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину і особи злочинця. «Надзвичайність» суспільної небезпеки вчиненого злочину визначається сукупністю усіх зібраних у кримінальному провадженні даних, які стосуються вчиненого злочину, особи винного і обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На таку «надзвичайну» небезпеку можуть указувати:

- множинність, зокрема сукупність, повторність чи рецидив учинених особою злочинів;

- наявність у вчиненому діянні декількох ознак відповідного складу злочину;

- відсутність жодної з обставин, які пом'якшують покарання;

- наявність однієї або декількох обставин, які обтяжують покарання.

На нашу думку, застосування такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, на сучасному етапі розвитку українського суспільства є набагато доцільнішим ніж застосування смертної кари, оскільки кожна людина має право на життя. Такий вид покарання, як смертна

кара, суперечить ст. 27 Конституції України та є порушенням Загальної декларації прав людини.

1. Музика А. А. Смертна кара / А. А. Музика, В. М. Пуйко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakony.com.ua>

2. Смертна кара. Матеріал з вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України № 1483-III від 22 лютого 2000 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Кримінальний кодекс України № 2001-V від 28 грудня 1960 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>

5. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 лютого 2013 року: (відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта, 2013. – 184 с.

6. Кистяковский А. Ф. Исследование о смертной казни / А. Ф. Кистяковский. – Тула: Автограф, 2000. – 272 с.

7. Сергеевский Н. Д. Смертная казнь в России в XVII и первой половине XVIII века / Н. Д. Сергеевский // Журнал гражданского и уголовного права: Ноябрь. Издание С.-Петербургского Юридического Общества. Кн. 9. – Санкт-Петербург. Тип. Правительствующего Сената, 1884. – 59 с.

8. Смертна кара – за чи проти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smertnakara.blogspot.com>

9. Михальська Н. М. Проблеми смертної кари як інституту вивчення на міжнародній арені / Н. М. Михальська // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 201–204.

10. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2006. – 400 с.

11. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник / П. П. Музиченко. – 4-те вид., стер. – К.: Знання; КОО, 2003. – 429 с.

12. Довічне позбавлення волі в Україні. Матеріал з вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Бурда С. Я. Наказание в виде пожизненного лишения свободы по УК Украины как альтернатива смертной казни

Раскрывается вопрос историко-правовой характеристики смертной казни и уголовно-правовой характеристики наказания в виде пожизненного лишения свободы, проведен анализ уголовного законодательства Украины, регламентирующего наказание в виде пожизненного лишения свободы, сделана попытка сравнения смертной казни и наказания в виде пожизненного лишения свободы как основных видов наказаний по УК Украины 1960 года и УК Украины 2001 года.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, уголовное право, смертная казнь, пожизненное лишение свободы, основное наказание, особо тяжкое преступление, общественная опасность.

Burda S. Y. Sentence of life imprisonment under the Criminal Code of Ukraine as an alternative to the death penalty

The article deals with the question of historical and legal description of the death penalty and criminal justice characteristics sentence of life imprisonment, the analysis of the criminal legislation of Ukraine, which regulates the sentence of life imprisonment, attempted comparison death penalty and life imprisonment as types of fixed penalties for CC of Ukraine in 1960 and the Criminal Code of Ukraine in 2001.

Key words: Criminal Code, criminal law, capital punishment, life imprisonment, the main punishment, particularly serious crime, public danger.

Стаття надійшла 08 жовтня 2013 р.

УДК 343.225

В. М. Бурдін

**ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА
ТА ЇЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ**

Розглянуто інститут добровільної відмови при незакінченому злочині. Проаналізовано правову природу добровільної відмови та її кримінально-правове значення, особливості добровільної відмови при співучасті. Запропоновано нову редакцію відповідної статті.

Ключові слова: готування до злочину, добровільна відмова, замах на злочин, співучасть.

Постановка проблеми. У вітчизняному кримінальному законодавстві упродовж тривалого часу поряд із положеннями про стадії вчинення злочину законодавець розміщує положення, які стосуються інституту добровільної відмови від учинення злочину. Ще у XIX столітті М. С. Таганцев обґрунтовував необхідність існування положень про добровільну відмову, які виключають кримінальну відповідальність особи, незалежно від наявності в її діяннях складу незакінченого злочину тим, що держава зацікавлена стимулювати почуття каяття, жалю, які при добровільній відмові, як правило, є домінуючими мотивами припинення вчинення злочину. Адже від застосування щодо вин-